

DE INDISCHE GIDS.

TEVENS NIEUWE SERIE VAN HET
TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH-INDIË.

Hoofdredacteur: GEORGE NYPELS.

ZES EN VEERTIGSTE JAARGANG

I.

(Aflevering I—VI).

Drukkerij en Uitgeverij
J. H. DE BUSSY.
AMSTERDAM, A^o. 1924.

Oude en nieuwe toestanden in het voormalige Vorstendom Bone.

DOOR

H. R. ROOKMAAKER.

(*Vervolg en slot van pag. 417.*)

De geestelijke ontwikkeling van de Bonieren staat voor een Indisch volk hoog. De letterkunde, waarvan wij door de navorschingen van Dr. Matthes zeer veel weten, is uitgebreid. Er moeten tijden geweest zijn, dat aan het Bonesche hof veel aan deze wetenschap gedaan werd. Tot de bekendste letterkundige producten behooren de Latowa¹⁾ en het La Galigo gedicht²⁾. Het eerste is een uitgebreide verzameling van uitspraken en voorschriften van oude vorsten en geleerden; het laatste een bij het volk algemeen bekend oud-heldendicht. Dr. Matthes wist van dit groote werk een aaneengeschakeld gedeelte van niet minder dan 2848 bladzijden folio schrift te bekomen, hetgeen hem toescheen nog geen derde deel van het gansche werk uit te maken. Na hetgeen hiervoren werd vermeld over de voorliefde der Boegineezen om belangrijke gebeurtenissen op schrift te stellen, behoeft er nauwelijks op gewezen te worden, dat dit ook is geschied met de roemrijke daden van Aroe Palakka³⁾ bij de inname van Makassar.

Opmerkelijk is, dat een volk, dat door zijn scheepvaart, handel, emigratie en oorlogen zoovele relaties met andere landen heeft gehad, nimmer in eenige mate de taal van die andere streken heeft aangeleerd. Het aantal personen, dat Makassaarsch of Maleisch spreekt, is zeer gering. Van de districtshoofden kent thans het meerendeel de laatste taal, van de lagere hoofden mogelijk nog geen 5 %, terwijl onder het volk vrijwel niemand die taal machtig is of het zouden eenige handelaren en van veroordeeling terug gekeerden moeten zijn.

¹⁾ Dr. B. F. Matthes, Boeg. Chrestomathie II, 1—180; aant. 108—117.
G. K. Niemann, Bijdr. Kon. Instituut 38, 1889, 83—88.

²⁾ Dr. B. F. Matthes, Boeg. Chrestomathie II, 416—547; aant. 250—263.
De Enc. v. Ned.-Indië I, 323 beschouwt het La Galigo gedicht niet als één geheel.

³⁾ Dr. B. F. Matthes, Boeg. Chrestomathie II, 410—415; aant. 243—250

Scholen bestonden niet in den vorstentijd; de een leerde den ander. Analphabeten kwamen onder de aanzienlijken — en die klasse was zeer talrijk — weinig, onder het gewone volk vrij algemeen voor. Kort na onze komst werden vier scholen¹⁾ opgericht; later nog vier volksschooltjes. Veel belangstelling voor ons onderwijs hebben de Bonieren niet getoond. De drang om het volk, allereerst de hoofden ontwikkeling bij te brengen, heeft het Europeesch bestuur heel wat moeite gekost en ware daar niet een soort van leerplicht ingesteld, het aantal leerlingen zou buitengewoon gering zijn.²⁾ Voor het onderwijs van zijn kinderen wenscht men in het algemeen niets uit te geven; de klachten bijv. over een te hoog schoolgeld, waar het 10 of 20 cent per maand betrof voor kinderen van vrij gegoede ouders, waren niet zeldzaam. De hulp van zijn kinderen kan de Bonier slecht missen; reeds op zes- of zevenjarigen leeftijd, worden zij belast met het hoeden van karbouwen, zijn ze wat ouder, dan behooren ze het werk van hun ouders te verlichten door aan veldarbeid, verkoop van producten e.d. deel te nemen. Aan de opvoeding van hoofdenzonen wordt door het Eur. bestuur veel aandacht geschonken. Bijna allen bezoeken ze nu de lagere school. Naar de opleidingsschool voor Inlandsche ambtenaren te Makassar konden slechts twee jongens gezonden worden; het resultaat was zeer matig en moedigde de andere hoofden niet aan hun zonen ook daarheen te zenden. Thans bezoeken enkelen de Holl. Inl. school te Sengkang.³⁾

De Bonieren, wien omstreeks 1610 door de Makassaren de Mohammedaansche godsdienst werd opgedrongen,⁴⁾ hebben in de drie eeuwen, dat ze het geloof belijden, slechts zeer oppervlakkige kennis daarvan opgedaan. Dit moet m.i. toegeschreven worden aan drie factoren, t. w. aan de macht der hoofden, die naast zich geen ander gezag konden zien opkomen, aan de vasthoudendheid van het volk aan zijn overoude volksinstellingen en animistische begrippen⁵⁾ en ten slotte aan het hoge standpunt, dat de vrouw in het maatschappelijk leven inneemt.

Al moge de Bonier Islamiet heeten en er ook graag voor doorgaan, zijn voelen, denken en handelingen zijn nog maar al te vaak in strijd

¹⁾ Te Watampone, Marae, Pompanoea en Palima; het aantal volksschooltjes is de laatste jaren aanmerkelijk uitgebreid, zoodat in de onderafd. Bone nagevoeg elk district zijn eigen volksschool heeft.

²⁾ Begin 1920 bedroeg het aantal leerlingen der 4 scholen (een lagere en drie volksschooltjes) in de onderafd. Bone 417.

³⁾ De hoofdplaats van het landschap Wadjo; 66 K.M. ten N.W. van Watampone gelegen.

⁴⁾ Onder het bestuur van de X vorstin We Tanri Teppoe Matinroë ri Sidenreng (1602—11). Bakkers' leenvorstendom, 65—66.

⁵⁾ Prof. Dr. G. A. Wilken, het animisme bij de volken van den Ind. Archipel, Ind. Gids, Juni 1884, 925 e.v.; Enc. Ned.-Indië I, 53.

met de voorschriften der wet.¹⁾ Dat Arabieren zich hieraan wel eens kunnen ergeren, bleek in 1917, toen de in het landschap met het hoogste geestelijk gezag bekleede persoon zich uit eigen verkiezing naast de messigit bezig hield met het uit steen houwen van beelden, menschelijke gedaanten voorstellende, teneinde daarmee de muur van een oude put²⁾ te versieren.

Onder vorstenbestuur hadden de hoofden het hoogste gezag ook over den godsdienst. Ze benoemden de geestelijken, die hun bevelen hadden op te volgen; zoo gaven ze aan, wanneer het mauloetfeest aanving. De geestelijke rechtbanken betekenden in dien tijd weinig; alleen zaken betreffende den godsdienst en het huwelijk werden door de sjarat (Boeg. sara) afgedaan, terwijl de adat daarbij vnl. werd toegepast. Regel was, dat de geestelijken zich in niets van de overige bevolking onderscheidden dan alleen bij feestelijke gelegenheden en zich alleen met de godsdienstoefeningen en de zorg der enkele bedehuizen³⁾ hadden te bemoeien. Voor echtscheiding b.v. was alleen kennisgave aan het hoofd vereischt,⁴⁾ die den geestelijke ervan op de hoogte bracht.

Sinds Matthes in 1875 den godsdienst van den Boeginees beschreef, is de toestand wel wat gewijzigd, al zijn die veranderingen meer van uitwendigen dan inwendigen aard en wel: 1e door de vermindering van het gezag der hoofden, neemt de zelfstandigheid en de invloed der geestelijkheid toe, en 2e door de uitbreiding der godsdienstige rechtspraak.

De voorschriften van het Moh. recht nemen thans bij de sjarat meer en meer de plaats in, die vroeger aan den adat toekwam, met het gevolg, dat vele afgedane zaken niet voldoen aan het rechtsgevoel van partijen. Ze komen niet in hooger beroep bij de inheemsche rechtbank, uit vrees voor de geestelijkheid, ze betalen liever of traineeren de zaak, zoo eenigszins mogelijk wordt de afdoening in minnelijke schikking, het op Z. Celebes van ouds welbekende pasitoedjoe of pasidétjengaeng gezocht al of niet met medewerking der hoofden.⁵⁾

De meerdere invloed der geestelijkheid openbaart zich in enkele kustkampongs in betere nakoming der wetsvoorschriften en het oprichten van bedehuizen. De jeugd wordt, in tegenstelling met vroeger, vrij algemeen in het lezen van den Koran onderricht (mengadji). Het aantal bedevaartgangers neemt van jaar tot jaar toe.⁶⁾

¹⁾ Dr. B. F. Matthes, Bijdr. Ethnologie Z. Celebes, 1875, 76—77.

²⁾ In vorstentijd de eenigste gecementeerde put in het landschap; gemaakt door Andi Bangkoeng Kraeng Popo in 1892.

³⁾ Langgars; in 1866 was het heele landschap niet één messigit rijk. Bakkers' leenvorstendom Bone, 67; Dr. B. F. Matthes Ethnologie 77—78.

⁴⁾ Dr. B. F. Matthes Ethnologie, 46.

⁵⁾ V. E. Korn, gegevens uit Pare² en Soppeng. Kol. Tijdschrift 5, 1916, 758—768 (adatrechtb. XII, 249—253).

⁶⁾ In 1920 zouden alleen reeds 50 personen, onder wie (voor het eerst) eenige van hoogen adel uit de onderafd. Bone gaan; d.i. een zeer groot aantal vergeleken met vorige jaren. Het aantal hadji's bedroeg in 1917 403, d.i. voor N. Bone, Bone en Z. Bone resp. 148, 162 en 93.

Het aantal geestelijken bedroeg in 1917¹⁾ 579, waarvan 2 kali's (te Natampone en Pompanoea) en 41 imams, d.z. de hoofden der geestelijkheid in de districten en onderdistricten.

Hun inkomsten bestaan vnl. uit de fitra (Boeg. pitara) bedragende 8 tot 25 cent per volwassen man per jaar en de zakat (Boeg. saka) zijnde $\pm \frac{1}{10}$ van den oogst. Erg getrouw worden deze bedragen niet altijd opgebracht. Verder genieten de geestelijken inkomsten uit huwelijk, geboorte, overlijden en besnijdenis.

Het aantal bedehuizen, dat in 1917¹⁾ 10 messigits en 86 langgars (Boeg. langkara) bedroeg, neemt steeds toe. Daar moskeekassen (bait-al-mâl) of niet bestaan of chronisch geldgebrek lijden en wakef (Boeg. wakae) of geestelijke goederen niet voorkomen, laat het aanzien der bedehuizen alles te wenschen over.

De betere opvolging der moh. godsdienstvoorschriften en het verwijderen der rijkssieraden uit Bone, waarvan de zorg was toevertrouwd aan de oude heidensche priesters en priesteressen (bissoe's)²⁾, die daaraan veel gezag ontleenden, zijn aanleiding geweest, dat de invloed van de bissoe's, welke certijds bijzonder groot was, meer en meer afneemt en de tijd niet ver meer zal zijn, dat deze voorgangers in den ouden eeredienst tot het verleden zullen behooren. Volgt door toedoen der geestelijkheid het volk in de centra van verkeer (vnl. de kustvlakte) zijn godsdienstplichten beter op, zulks heeft tot nog toe nauwelijks eenige invloed gehad op de ruime plaats, die de Bonier aan het bijgeloof, de vereering van geesten en wezens toeliet. Het doen van geloften en het aanbieden van offeranden op heilige plaatsen³⁾ zijn zeer in zwang, niet zelden neemt de Moh. dorpsgeestelijke er niet alleen aan deel, doch treedt hij als voorganger daarbij op. Eigenaardig is de vereering der afgestorven betrekkingen, die ten deele onder de krokodillen huisvesten, ten deele in hoogere gewesten zich op houden, weshalve de eene helft van de offerande in het water wordt gegooid, de andere in een boom wordt opgehangen.⁴⁾ Toen het Eur. bestuur middelen beëindigde om het groot aantal slachtoffers van krokodillen te beperken en in een premie op het dooden er van die meende gevonden te hebben, weigerde het volk daaraan mee te werken. Eerst door het stellen van hoge belooningen gingen enkelen er toe over, die in 6 jaren tijds (1914 t/m 1919) in de onderafd. Bone 1697 dieren (met een totale-lengte van ruim 4 K.M.) wisten te dooden.

¹⁾ De cijfers ontleend aan de nota van toelichting Bone, 1917.

²⁾ Dr. B. F. Matthes, verhandeling Kon. Akad. v. Wet., afd. lett., 1872.

³⁾ Als de beste in het landschap Bone geldt de Poureberg.

⁴⁾ Dr. B. F. Matthes, Bijdr. Ethnologie Z. Celebes, 93—95, 142 en 154. Met het stellen van premies (eerst f 2.50 later f 0.50 per strekkende meter) op het dooden van krokodillen werd in 1910 reeds aangevangen.

Ook de vereering van andere wezens als palingen (masapi) en vliegende honden (kalong-paning) is welbekend.

De vermaken van de Boegineezen bestaan vnl. uit hertenjachten, dobbelen, hanengevechten en vischfeesten. Op spel en weddenschap zijn ze verzot, al neemt het behalen van eer hierbij geen onbelangrijke plaats in.

Hertenjachten zijn van ouds bij hoog en laag een geliefkoosde sport. Middels kloppjachten wordt het wild uit de bosschen gedreven in de vlakte, waar hoofden en aanzienlijken te paard met lans en strik gewapend de herten opwachten. Als gevolg van de groote animo kan het aantal ruiters beduidend zijn, soms tot duizend en meer.¹⁾ Het aanhoudend jagen, de dichte bevolking en de weinige bosschen hebben het aantal herten zeer doen verminderen. Uit vrees voor algeheele uitroeiing hebben de vorsten reeds vroeg bosschen (ongko's) voor de instandhouding van het wild gereserveerd, waarin niemand zonder toestemming van den vorst mocht jagen.²⁾ Het bestuur heeft sinds 15 jaren het hertenjagen alleen open gesteld in de laatste helft van het jaar. Sommigen meenen, dat dergelijke domeinen ten behoeve van de genoegens van een enkeling uit den tijd zijn en niet passen in onze democratische bestuurswijze.³⁾ Zij spreken dan voorzeker niet in het belang en naar den geest van de groote massa, omdat door het instandhouden der ongko's de irrigatie wordt gediend, de paardenstand is gebaat, het volk in tijden van misoogst daarin nog voedsel kan vinden door het zoeken van boschproducten (siapa, kinrang e.d.) of den aanleg van tuinen, de herten voor ondergang behoed worden en tenslotte het heele volk met zoo'n hertenjacht meeleeft. Schadelijke uitwassen, die aan oostersche vermaken zoo dikwijls kleven, komen hierbij niet voor.

Anders was het gesteld met de hanengevechten en dobbelspelen. Mag men de verhalen van het volk gelooven, dan waren in vorstentijd deze gokpartijen niet van de lucht. De haan geldt bij den Bonier als het toonbeeld van dapperheid; in tal van gezegden en gedichten wordt hij verheerlijkt.⁴⁾ Fanatiek als het volk is, werd zeer veel op het spel

¹⁾ De groote hertenjacht eind 1916 in het ornamentsbosch (ongko) te Patiro. In 1913 werden daar bij één jacht $\pm$ 150 herten gedood; tegenwoordig worden op één jacht hoogstens $\pm$ 20 stuks gevangen.

²⁾ Overtreding werd gestraft met een boete van 44 reaai = f 88.— en verbeurdverklaring van hetgeen ter jacht werd meegenomen. Dr. B. F. Matthes, *Ethnologie*, 115. Onder vorsten worden verstaan ook de hoofden der vazalstaatjes. Na 1905 werd het recht tot jagen in die domeinbosschen gegeven aan de districtshoofden.

³⁾ O. M. Goedhart, *Onderzoek naar de grondrechten in de zelfbesturende landschappen behorende tot de afdeelingen Bone en Pare*, 1910, *Adatrechtb.* IX, 193.

⁴⁾ Dr. B. F. Matthes, *Bijdr. Ethnologie Z. Celebes*, 1875, 118 e.v.

gezet. Niet zelden werd het verlies gedekt door de toeëigening van andermans goed; de meer voornamen, w. o. de vorstelijken (ana aroengs) trachtten zoo eenigszins mogelijk door list en rooverijen het verlorene weer terug te krijgen. Hoe dat toeling, kan men nog heden ten dage hooren, zoo van een der zeer geziene figuren aan het Bonesche hof, den gunsteling van den kroonprins (poenggawa) Abdoelhamid en die na den oorlog van 1905 districtshoofd werd. Hij kreeg na een succesvollen oorlog in de Toradjalanden van den vorst het recht te Bandjië, op het druk belooopen pad naar Makassar, in- en uitvoerrechten te heffen. Iedereen was verplicht met zijn goederen langs het bestaande pad te gaan; deed hij het niet, dan werd alles geconfiskeerd. Ten gevolge van de groote verliezen bij het spel had deze Aroe veel geld noodig en vond daartoe het volgende middel: hij posteerde eenige gewapende trawanten op het eenzame pad met het gevolg, dat niemand er langs durfde te gaan en met de goederen langs een omweg het gevaarlijke punt trachtte te ontloopen, waardoor men juist in de netten van onzen Aroe viel, die nu het recht had zich alles toe te eigenen. Kans, dat dergelijke practijken den vorst of den rijksbestuurder bekend zouden worden, hetgeen ook wegens de ruchtbaarheid onaangename gevolgen zou hebben, bestond door den vrees voor weerwraak zoo goed als niet.

De inkomsten uit hanengevechten en dobbelspelen bestaande uit 10% van de winst (beratoe) waren voor de hoofden niet onbelangrijk, nog in 1915 werd in 3 weken tijds door een districtshoofd in N. Bone hieruit ± f 15.000.— geïnd. De treurige gevolgen van deze vermaken deden het bestuur al spoedig beperkende bepalingen stellen aan het recht der hoofden tot het houden van deze spelen; sinds 1913 werden in de onderafd. Bone en Z. Bone zelfs geen vergunningen ertoe meer verleend.

Het kaartspelen, omi¹⁾ (ons ombre) en keensi (het Portugeesche guinze) werd vroeger, toen het bestuur nog geen maatregelen tegen het hazardspel nam, meer beoefend dan nu; daarentegen wordt het damspel (Boeg. adangaeng) nog veel gespeeld.

Het voetbalspel en de paardenrennen zijn door de Hollanders ingevoerd.

Het dansen van aanzienlijke jongelingen (padjaga's), dat aan het Bonesche hof geregelde beoefening vond en waarbij liederen op de oude geschiedenis betrekking hebbende, werden gezongen, komt niet meer voor, terwijl de padjoge's of dansmeisjes²⁾ met hun erotische gezangen zelden meer op treden. De oude heidensche priesters en priesteressen (bissoe's) hebben denkelijk een paar jaren geleden voor het laatst gedanst.

¹⁾ Dr. B. F. Matthes, het omispeel, Tijdschr. Ind. T. L. V. Bat. Gen., XI, 525.

²⁾ Deze danskunst zou door Aroe Palakka in 1667 van Batavia naar Bone overgebracht zijn; Tijdschr. T. L. V., VIII, 310.

Het opiumschuiven was in vorstentijd onder aanzienlijken en ge-goeden zeer algemeen; thans kan gezegd worden, dat onder het volk meer en meer de opvatting veld wint, dat het heulsap een verderfelijke invloed op lichaam en karakter heeft. De weinige schuivers (98 personen op een bevolking van $\pm \frac{1}{4}$ miljoen zielen in 1917¹⁾) gelden als niet erg betrouwbare lieden.

Het gebruik van alcohol is bij het volk onbekend. Het overmatig drinken van te sterke sagoweer of palmwijn (toewa, balo) komt hoogst zelden voor.

De groote verbetering der rechtstoestanden heeft aan het volk, dat vóór 18 jaar onder zulke andere omstandigheden leefde, ongetwijfeld de goede zijde van ons optreden in Bone getoond.

Onder vorstenbestuur bestond politie, zooals wij die kennen, ten eenenmale niet. Voor de zekerheid van bezit was elk individu op zichzelf aangewezen; tegen aanranding van leven of goed trad men zelf op. In eenige gevallen, b.v. bij schaking²⁾ rustte op ieder lid der familie de verplichting de geleden schande goed te maken door den aanrander te doden.

De wedervergelding stond naast de berechting door de overheid. Zoolang deze zich er niet in gemengd had, was eigenrichting geoorloofd. Op dit jus talionis waren uitzonderingen, b.v. wanneer het betrof het doden van een mindere door zijn meerdere.

De straftoemeting, die de adat toeliet bij de wedervergelding en bij de berechting van overheidswege, verschilde aanmerkelijk. In het eerste geval was het doden van den delinquent in belangrijke zaken geoorloofd; in het laatste geval hooge uitzondering; beboeten was regel.³⁾

Onderscheid tusschen privaat⁴⁾ en publiekrecht werd niet gemaakt.

Had b.v. een moord plaats gehad en de zaak werd voor den rechter gebracht, dan veroordeelde deze tot vergoeding van den prijs van het slachtoffer, welke al naar diens stand varieerde van f 40.— tot f 176.—; soms schatte hij eenvoudig de marktwaarde en werd deze aan een benadeelde of aan familie geheel of gedeeltelijk voldaan. Zoo kon het voorkomen, dat de waarde van een buffel hooger geschat werd dan die van een mensch.

Zooals we zagen, vormden de boeten een der hoofd-bronnen van inkomsten voor de hoofden. Menige resident van het Celebes der 18e eeuw, die met zijn karige bezoldiging⁵⁾ niet wist rond te komen,

¹⁾ H. R. Rookmaaker, nota van toelichting Bone. 1917.

²⁾ v. Lakerveld, eene beschouwing over de schaking bij de Boegineezen, Tijdschr. B. B., 38 (1910), afl. 6, 316 e.v.

³⁾ Mr. I. A. Nederburgh, vertaling Inl. wetboeken v. Z. Celebes, adatr. b. XVII, 152 e.v.

⁴⁾ De proceskosten bij civiele zaken bedroegen $17\frac{1}{2}\%$; Bakkers' leenvorsten-dom Boni, 98.

⁵⁾ Vgl. H. E. D. Engelhardt Saleyer, T. L. V., 4e volgr., VIII, 457.

had zich met dit voorbeeld voor oogen „geëmancipeerd” de boeten toe te eigenen.

De bestuurders van het land waren tevens de rechters; scheiding tusschen bestuurs- en rechtsmacht kan de Boeginees zich niet goed indenken. Behoudens hooger beroep op den vorst berustte de rechtspraak bij den rijksraad of hadat. De vazalstaatjes hadden hun eigen hadat, waar de zaken zonder inmenging van hooger hand werden afgedaan. Personen tot verschillende van deze landschapjes behorende, kwamen voor de hoofd-hadat te Watampone. De competentie strekte zich over alle zaken uit, met uitzondering van die op het gebied van handel en scheepvaart, welke door den sjahbandhar en van godsdienst en huwelijk, die door de sjarat werden afgedaan. Een zeer belangrijke plaats heeft altijd ingenomen het afdoen van geschillen door minnelijke schikking al of niet in tegenwoordigheid van het kamponghoofd.

Vorsten en geleerden hebben in den loop der tijden voorschriften en uitspraken gegeven op elk gebied,¹⁾ niet het minst op dat van het recht. Naast de adat wordt hierop gelet.

In het midden der 18e eeuw schenen de misbruiken bij de door de residenten op Celebes uitgeoefende rechtspraak van dien aard te zijn, dat door de manier van „plukken” der bevolking gevaar ontstond, dat bij deze „alle genegenheid voor de Ed. Comp. uitgebluscht” zou worden. De heeren beriepen zich bij het plegen van recht op de Inlandsche wetten. De Comp. oordeelde het in 1755 gewenscht, dat daaraan een eind zou komen en liet een verzameling maken van de Inlandsche wetten bij de hoven van Bone en Gowa van aloude tijden in gebruik, tot huidigen dage”. In de instructie voor den onderkoopman Willem Delfhout, gaande als resident van Bonthain lezen we het volgende: „Dewijl onder den naam van ’s lands wetten al veel knevelarijen en afpersingen zijn ingeslopen, de ondervinding geleerd heeft, dat zoodanig bediende (d. i. de resident) het middel wel weet te vinden om de Inlandsche hoofden te deboucheeren, om de voorgeschreven wetten te draaijen na zijne zinnelijkheid en zooals best met zijne intrest overeenkomt, involge aan verscheidene vorige residenten is komen te blijken”, zoo werd besloten tot het samenstellen van een compendium.²⁾ Het muntte uit noch door duidelijkheid, noch door zuiverheid van taal.

Dr. Matthes stelde een verzameling van Inlandsche wetten³⁾ samen; Mr. Nederburgh gaf daarvan een van toelichtingen voorzien vertaling.⁴⁾ In adatrechtbundel XII, 234 vinden we afgedrukt het Boneesch

¹⁾ Opgenomen in Latowa — zie voren.

²⁾ Adatrechtb. XVII, 150—151.

³⁾ Boeg. Chrestomatie II, 181—207; aant., 117 e.v.

⁴⁾ Vertaling Inlandsche wetten van Z. Celebes, adatrechtb. XVII, 152, e.v.

wetboek,¹⁾ waarvan de commissie voor het adatrecht zegt: „... hoewel artikelsgewijs ingedeeld, moet (het) kennelijk beschouwd worden als een verzameling van beslissingen in bepaalde gevallen gegeven; het draagt een in hooge mate casuïstisch karakter; vandaar dan ook, dat tal van onderwerpen door elkaar worden behandeld. Waarschijnlijk mag dan ook geacht worden, dat deze beslissingen niet afkomstig zijn van één zelfden vorst of uit één zelfde tijdperk dateeren; vermoedelijk is er telkens iets bij gevoegd of gewijzigd”. — „Wel wordt als bekend verondersteld — de adat is dan ook eigenlijk de eenige rechtsbron —, veel moet men tusschen de regels doorlezen”, zegt Mr. Nederburgh.

Een uitvoerige behandeling van de daarin genoemde misdrijven zal ik niet geven; ik zal volstaan met het volgende: in geval van moord of diefstal verjaart in Bone het recht door de overheid een onderzoek te laten instellen nimmer; elders in de Boeg. landen houdt dit recht reeds op na een jaar (art. 60 Bon. W., 59 Verz. Inl. W.). Bij diefstal stond het een ieder vrij bij de achtervolging van den dief deze te dooden, zelfs werd erop een soort premie gesteld door dan een deel van het achterhaalde toe te kennen. De solidariteit der kampongbewoners blijkt uit het feit, dat het heele dorp aansprakelijk werd gesteld voor de nalatigheid van het hoofd om van het slachten van een gestolen karbouw melding te maken aan een hogere macht. Het misdrijf van overspel, dat volgens Boeg. opvatting stellig tot een der zwaarste vergripen wordt gerekend, legt den beledigden echtgenoot de verplichting op den overspelige te dooden; grijpt de rechter in, dan kan hij hoogstens de marktwaarde van den minnaar van zijn vrouw krijgen. De andere delicten moeten korthedshalve onbesproken blijven; er dient alleen nog op gewezen te worden, dat de in Bone veel voorkomende veediefstallen vrij nauwkeurig in het Bonesch Wetboek behandeld worden.

De gewone manier, waarop de wedervergelding op Z. Celebes wordt ten uitvoer gebracht, is het dooden van een delinquent, terwijl hij te slapen ligt op de vloer van zijne woning. Staande onder het huis, tracht men hem met een lans een doodelijken steek toe te brengen (Boeg. sopa, Mak. soloro).

Het standpunt, dat de Boeginees tegenover misdadigers inneemt, is vermeldenswaard. Wie een volgens onze begrippen zwaar vergriep heeft gepleegd, staat in niet minder aanzien dan een ander. Onder de oude hoofden zijn nog velen te vinden, die in hun vorstentijd zich aan diefstal zoo niet erger hebben schuldig gemaakt. De bewering,

¹⁾ Met kleine afwijkingen, vgl. b.v. art. 60 met art. 59 Verz. Inl. w., stemt het geheel overeen met Dr. Matthes' verzameling van Inlandsche wetten; het tweede gedeelte der verzameling (blz. 200 t/m 207), bevattende eenige wetsbepalingen speciaal in Bone van toepassing, komt er echter niet in voor.

dat velen diefstal beschouwen als een soort sport,¹⁾ waarbij het avontuurlijke, de durf en handigheid tot uiting komt, is niet ver bezijden de waarheid. Tegen het sluiten van een huwelijk met een misdadiger wordt over het algemeen, zelfs in de hoogste kringen, geen bezwaar gezien. In den laatsten tijd valt hierin verandering te constateeren als gevolg van het standpunt, dat ze ons zien innemen.

Voor het formeel recht worden eenige voorschriften gegeven in het Bonesch Wetboek, doch meer nog in de door oude vorsten en geleerden nagelaten wenken en uitspraken. Zoo wordt gewaarschuwd tegen het beslissen in een zaak zonder grondig onderzoek, het inzicht van vrouwen te volgen en het aannemen van belooningen door rechters.

Poeang ri magalatoeng²⁾ gaf den raad aan zijn kinderen en kinds-kinderen bij de rechtspraak op vier dingen te letten: 1°. beide partijen moeten gehoord worden, 2°. het gedrag der partijen, 3°. den rang en stand, 4°. de getuigen behooren duidelijk te zijn. En ten slotte de raadgeving over oude reeds afgedane zaken niet meer opnieuw te beraadslagen. Werden deze voorschriften niet opgevolgd, dan zouden rampen als het heerschen van cholera, het mislukken van den rijst-oogst, enz. niet uitblijven, terwijl bij goede naleving daarvan in uitzicht werd gesteld, dat de rechters een lang leven zouden genieten, er vele kinderen geboren zouden worden, enz.

In het Bonesch Wetboek zelf wordt vermeld hoe de eed moet worden afgelegd, wie als getuigen kunnen optreden, waarbij naaste bloedverwanten zijn uitgesloten en de getuigenis van een man gelijk gesteld wordt met die van twee vrouwen, hoe de boete betaald kan worden, het loon van de rechters, enz.

In welke mate de adat werd gevolgd, hing geheel af van de persoonlijkheid van den vorst. Had men met een vorst te doen, die zich aan den adat hield, dan kwam willekeur bij de toepassing van het recht weinig voor. De hooge positie, die hij innam, maakte zijn wil al te vaak wet. Al had in theorie „niet de vorst het recht te beschikken over het leven en den eigendom van zijn volk, waar dit recht absoluut werd uitgeoefend, daar vloemde het niet voort uit de instellingen van het volk, maar vond het zijn oorsprong in de machtsuitoefening en het geweld van den vorst. Deze toch kon rechtens slechts hierover beschikken in de gevallen door de landsinstellingen uitdrukkelijk voorgeschreven. Deze kon hij slechts wijzigen in overeenstemming met den vertegenwoordiger van het volk, d. i. de hadat, terwijl deze rechtens zijn medewerking alleen verleen mocht, wanneer de wijziging geacht moest worden te zijn in het algemeen belang, dat is in het belang

¹⁾ P. J. Kooreman, de feitelijke toestand in het Gouvernements gebied van Celebes en O., De Ind. Gids, 5e jaarg. (1883), 486—487.

²⁾ Adatrechtbundel XII, 232.

der gemeenschap. Beschikte de vorst dus over 't leven, dan deed hij zulks namens de gemeenschap als haar hoogste vertegenwoordiger." ¹⁾

Bij hooge uitzondering werd volgens de adat de doodstraf opgelegd. Dat nam niet weg, dat onder het bestuur van den laatsten vorst heel wat lieden op last van Aroempone of diens vazallen uit den weg werden geruimd. In 1913 werd in Z. Bone een berucht veedief gevat, die eertijds door den vorst daarmee werd belast en niet minder dan negen personen had gedood.

De strijd tusschen volksinstellingen en machtsuitoefening der vorsten heeft in Bone altijd een vruchtbaar veld gehad.

Bij onze komst werd dadelijk een scheiding gemaakt tusschen de rechtspraak over de onderdanen der zelfbesturen eenerzijds en die van het Gouvernement anderzijds.

De inheemsche rechtspraak werd volgens de regeeringsbeginselen door den Gouverneur geregeld. ²⁾ Prof. van Vollenhoven ³⁾ noemt deze regeling „het wezenlijk reglement op het rechtswezen, dat duizendmaal meer beteekent dan het officieele reglement in het Indische staatsblad. Door het in werking treden van de zelfbestuursregelen 1919 ⁴⁾ is de rechtsmacht van de inheemsche rechtbanken nog uitgebreid.

Alle misdrijf- en belangrijke civiele zaken komen nu voor de inheemsche rechtbanken of hadats te Watampone, Pompanoea en Marae, terwijl overtredingen en kleine burgerlijke geschillen door de onderafdeelingsschefs als alleensprekende rechters worden afgedaan. De inh. rechtbank wordt voorgezeten met adviseerende stem door den plaatselijken bestuursambtenaar; als leden nemen zitting minstens drie districtshoofden, waaronder meestal het hoofd in wiens district het feit is voorgevallen. De door de hadat geslagen vonnissen worden ter goedkeuring via den assistent-resident met diens advies naar den Gouverneur gezonden, waarna de executie plaats heeft.

Bij de strafrechtspraak wordt ons strafwetboek zooveel mogelijk gevolgd. Waar dit zwijgt of straffen bedreigt, die niet stroken met het rechtsgevoel van het volk, wordt evenals voor het civiel recht de adat toegepast, mits niet in strijd met erkende beginselen van recht en billijkheid.

Gelukkig is deze rechtspraak bespaard gebleven van te veel bindende bepalingen, ⁵⁾ waarvan het nut door het volk niet begrepen wordt en die in de praktijk vele hindernissen opleveren voor een vlugge rechtsbedeeling. Volgens het oordeel van Mr. A. P. F. L. Winckel is het

¹⁾ O. M. Goedhart, onderzoek grondrechten Bone en Pare², adatrechtb. IX, 197.

²⁾ Bijbl. 6801; besluit Gouverneur d.d. 25 Juli, 1910 No. 5499/7.

³⁾ De inheemsche rechtspraak in Indië, Versl. Ind. Gen. 1908/9, 12.

⁴⁾ Stb. 1919—822; in werking getreden op 1 April, 1920; Stb. 1919—823.

⁵⁾ De inheemsche rechtspraak in Indië, 14.

een „onbetwistbare waarheid geworden, dat ons westersch recht langzamerhand is geworden een chicane recht. Alle eenvoud in berechting gaat verdwijnen om plaats te maken voor een vormendienst, die zeer zeker betreuenswaardig is".¹⁾ In het reglement op de rechtspleging voor de inh. rechtbanken wordt nadrukkelijk verklaard, dat, wanneer beklagde of gedaagde maar niet in zijn rechten is bekort geworden, het verzuim van eenige formaliteit nimmer kan leiden tot nietigheid van het vonnis.

De ondervinding heeft aangetoond, dat de adatrechtspraak in alle opzichten in Bone heeft voldaan. Vrij van alle overbodige formaliteiten werkt zij vlug, doeltreffend en wordt door de inheemsche bevolking begrepen, terwijl tevens voldoende waarborgen aanwezig zijn, dat naar recht en billijkheid wordt gevonnisd. Geen overvloed van juridische bewijzen is vereischte. Alleen de overtuiging gegrond op behoorlijke bewijzen, is voldoende om den schuldige te veroordeelen.

Voor de rechtspraak over Gouvernements onderdanen is te Watampone een landraad voorgezeten door den assistent-resident, terwijl op elk der drie bestuursstandplaatsen een magistraatsgerecht wordt aange troffen. In verband met het gering aantal Gouvernements onderdanen is het aantal zaken hiervoor berecht niet groot.

Anders is het gesteld met de drie inheemsche rechtbonden, die 'sjaarlijks gemiddeld een ± 120 misdrijven af te doen hebben,²⁾ waarvan $\pm 70\%$ diefstallen en 20% levensberoovingen. Het aantal civiele zaken is zeer gering; als van ouds wordt de oplossing veelal in minnelijke schikking gezocht. Wanneer we echter bij de landraden in het rechtstreeks bestuurd gebied zien, hoe met het voortschrijden der „cultur" het aantal burgerlijke zaken buitengewoon is toegenomen, dan bestaat ook voor Bone de vrees, dat in de naaste toekomst het met die minnelijke schikking gedaan zal zijn.

Onze bewijsleer werkt er helaas toe mede, dat het met den goeden trouw in transacties met Gouvernements onderdanen en in navolging daarvan ook tusschen landschapsonderhoorigen onderling, niet meer zoo nauw genomen wordt. Waren schriftelijke schuldbekentenissen vrijwel onbekend, meer en meer vindt het gezegeld papier (soerae sègélé) te pas en te onpas gebruik.

Het aantal door den onderafdeelingsschef van Bone als alleensprekenden

¹⁾ De inheemsche rechtspraak in Indië, 19.

²⁾ Van 1910 t/m 1916 werden in Bone afgedaan: 127, 166, 162, 102, 113, 100 en 68 misdrijven; bij het bestuur werden in dien tijd aangegeven 203, 177, 158, 185, 180, 127 en 68 zware misdrijven. (Nota van toelichting Bone, 1917). Latere cijfers niet ter beschikking. Het grootste aantal zaken komt in de onderafdel. Bone voor.

rechter afgedane overtredingen kan zeer groot zijn en bedroeg in 1919 1118 met 4350 beklaagden.¹⁾

De medewerking van de leden der inh. rechtbanken is aanmerkelijk verbeterd sinds de slechtste districtshoofden vervangen zijn door betere. Als een verblijdend teeken valt reeds te constateeren, dat eenige op aandrang van den bestuursambtenaar inderdaad hun best doen door actief deel te nemen aan de rechtspraak. In het algemeen laat echter die belangstelling nog te wenschen over en is noodzakelijkerwijs de gewoonte ontstaan, die ook bij de landraden wel in zwang is, dat, alvorens de leden den eisch stellen, het resultaat van het onderzoek wordt geresumeerd. Het doet denken aan de jury rechtspraak in Engeland, waar de beraadslagingen worden vooraf gegaan door de z.g. summing up van den rechter. Het valt niet te ontkennen, dat dit resumé in vele gevallen van invloed zal zijn op het oordeel, den eisch van de leden, te meer waar zij m.i. ons gevoelen eerder vatten dan de meesten wel vermoeden;²⁾ het is daarom, dat het resumé meestal door een Inh. beampte wordt gehouden.

Waar het verschil tusschen publiek en privaat belang door zoo weinigen goed begrepen wordt, spreekt 't van zelf, dat de onpartijdigheid menigmaal in het gedrang komt. 't Is, in verband met het bestaande familiezwak, wellicht meer dan elders voor den bestuursambtenaar gewenscht zich terdege in de familierelaties der voornaamste hoofden in te werken. Door bij hen voortdurend interesse voor de publieke zaak op te wekken, zal de tijd zijn invloed wel ten goede uitoefenen.

De snelle ontwikkeling van Bone, heeft het niet in de laatste plaats te danken aan de grootere veiligheid als gevolg van de eenvoudige, vlugge berechting voor de inheemsche rechtbank.

Als controleur negen jaren (1911-'20) in dit landschap dienende, dat grenst aan Gouvernements gebied, leerde ik kennen de groote voordeelen verbonden aan de adatrechtspraak en het van ouds vereenigd zijn der rechterlijke en bestuursfuncties in één hand. Ik mag in verband hiermee verwijzen naar de zeer lezenswaardige verhandelingen van Prof. van Vollenhoven en Dr. Moresco, opgenomen in de Verslagen van het Ind. Genootschap van 1908³⁾ en 1909.⁴⁾ De eerste zegt in zijn miskenningen van het adatrecht (blz. 59 en 60): „En wordt nu,

¹⁾ In 1917 en '18 resp. 1248 en 832 zaken met 3908 en 2106 beklaagden; vnl. overtredingen op het gebied van vuile erven, onbeheerd laten losloopen van vee op den openbaren weg, heerendiensten en het gebruiken van gewonde paarden.

²⁾ E. Perelaer, de adatrechtspraak in de residentie Palembang, Kol. Tijdschr., 3e jaarg., 1e halfj. (1914), 464 beneden.

³⁾ De inheemsche rechtspraak in Indië, zie ook miskenningen van het adatrecht.

⁴⁾ Is het wenschelijk de bestuurders- en rechterskorpsen in Indië te vereenigen?

zou ik willen vragen, de meening dat de onvindbaarheid en onverstaanbaarheid van het adatrecht aan de plooi van 's rechters denken zou kunnen liggen niet gesteund door dit bekende dubbele feit, dat enerzijds, bestuursambtenaren, civ. gezaghebbers, taalbeoefenaars dikwijls meer flair toonen voor het adatrecht dan eenzijdig geschoolde juristen, en dat anderzijds, al die juridische puzzles van het adatrecht bij de regentschaps- en districtsgerechten nooit last schijnen te geven? Maar dan kan ik ook de vrees niet onderdrukken, dat, hoe meer „hoofdtrekken van het hedendaagsch (Europeanen) recht" worden ingeprent aan indologen te Leiden, hoe meer europeesch privaats- en strafrecht aan de bezoekers der bestuursacademie wordt voor gehouden, wij des te verder zullen afraken van de studie van dat recht, dat onder de miljoenen gezeten dorpsbewoners van onzen archipel leeft".

Wanneer de resultaten van ons optreden in Bone moeten blijken uit economische verschijnselen, dan kunnen we over het algemeen zeer tevreden zijn.

Zoo even werd reeds gerept over de afschaffing van de slavernij en het pandelingschap, welke maatregel naast het ontnemen van vele voorrechten een zware slag zoowel op financieel als maatschappelijk gebied voor de aanzienlijken beteekende. Van den uitgebreiden staf van waardigheidsbekleeders bleef weinig over; daarmee werden tevens de van hen min of meer afhankelijken getroffen. Door hun opvoeding aan geen arbeid gewend, velen daartoe ook te trotsch, zaten zij plotseling zonder werkkrachten voor de ontginning van hun rijstvelden, die daardoor en door het in verval raken der irrigatieleidingen weinig waarde meer hadden. Weet men nu, dat de landbouw het hoofdmiddel van bestaan vormt; dat de economische toestand geheel afhangt van het slagen van den oogst, dan kan men zich voorstellen in welke moeilijkheden velen zich geplaatst zagen.

Groot grondbezit was vroeger regel. Noode deed de aristocratie afstand van haar eenigst overgebleven bezit, waardoor het kan voorkomen, dat nu nog sawahs braak liggen. De adat wil n.l. dat zoolang de dijkjes bestaan, het onkruid daarop niet welig tiert, m. a. w. de rijstvelden niet tot den staat van woestenij zijn teruggekeerd, in het algemeen het recht op deze gronden door verjaring niet verloren gaat.

De toestand van de vrij gekomen slaven was van den aanvang af goed,¹⁾ omdat zij door het leenen van sawahs en het bewerken er van in deelbouw makkelijk in hun levensonderhoud konden voorzien. In het gebergte en waar geen rijstvelden voorkwamen, werd een stuk braakliggend terrein ontgonnen, waarvoor zij aan niemand iets verschuldigd waren, want ook in Bone geldt, dat alle grond, waarop

¹⁾ De slavernij heeft nooit in strengen vorm in Bone geheerscht. De meeste slaven waren in den familiekring opgenomen.

derden geen aanspraak hebben, aan de gemeenschap behoort en met of zonder toestemming van het hoofd ontgonnen kan worden.¹⁾ Langzaam aan wisten zij zelf eenig bezit te verkrijgen, waardoor de toestand geschapen werd, dat het vermogen over alle volksklassen vrij gelijkelijk werd verdeeld.

Het Gouvernement heeft de middelen tot verbetering van den economischen toestand vnl. gezocht in het scheppen van rust en orde, het vergemakkelijken van het verkeer, het bevorderen der gezondheid en van den aanleg van irrigatiewerken.

Wegen waren in Boneschen tijd een ongekeerde luxe,²⁾ thans door kruisen tal van behoorlijke verbindingen, waarvan $\pm$ 500 K.M. per auto berijdbaar, het landschap. Het verkeer³⁾ en de afvoer van producten zijn daardoor zeer toegenomen, d.i. bv. het geval met de tabak, waarvan de cultuur een ongekeerde uitbreiding heeft gekregen en in 1919 ruim een $\frac{1}{2}$ miljoen K.G. bedroeg. De voltooiing van het in 1917 aangevangen werk tot het verkrijgen van een rechtstreeksche verbinding tusschen Watampone en Makassar (via Neengo $\pm$ 180 K.M.) zal van belang zijn voor de ontwikkeling van de aan de Golf van Bone gelegen landschappen.

Het slagen van den rijstoogst was bij onze komst nagenoeg geheel afhankelijk van den onregelmatigen regenval.⁴⁾ Al dadelijk werd aan het herstel der oude, later aan het tot stand brengen van nieuwe irrigatiewerken gearbeid, met het resultaat dat nagenoeg alle eenvoudige werken nu gereed zijn en daardoor van de 65.000 H.A. sawah ongeveer een achtste kunstmatig bevoeid kan worden. Met de voorbereidingen voor een aftapping uit de Patiro rivier, waardoor een vlakte van $\pm$ 100 K.M.² aan levend water geholpen zal worden, zijn deskundigen bezig.

Het land voorziet in eigen behoefte aan levensmiddelen; kan zelfs een surplus uitvoeren, dat in gunstige jaren belangrijk kan zijn.⁵⁾

Wanneer eenmaal de ijzerertsvelden van den overwal (malili) in

¹⁾ O. M. Goedhart, onderzoek grondrechten Bone en Pare, adatr.b. IX, 198.

²⁾ Tijdens den 2en Bone oorlog van 1859 werd door onze troepen een weg Palakka-Watampone-Bad oë (12 K.M.) aangelegd; in 1861 was hier niet veel meer van te vinden. Vide Bakkers' leenvorstendom Bone, 16.

³⁾ In 1913 kwam de eerste auto in Bone; in 1916 de eerste van uit Makassar. Het aantal auto's nam door de verbetering der wegen sterk toe. Concurrentie tusschen de autoverhuurderijen bracht ten slotte het kostende van den rit Watampone-Makassar (via Bonthain $\pm$ 300 K.M.) van $\pm$ f 50.— per persoon in 1918 tot $\pm$ f 6.— in 1922 terug.

⁴⁾ De regenval te Watampone bedroeg van 1915 t/m 1919 resp. 2868, 2691, 3625, 1589 en 2046 m.m.; de grootste neerslag van April t/m Juni.

⁵⁾ Soms tot ruim een $\frac{1}{2}$ miljoen gulden voor rijst en 1 miljoen gulden voor mais; d.i. de uitvoer over zee via Palima en Badjoë en betreft ook een deel van den export van Wadjo en Soppeng via de eerste havenplaats.

exploitatie genomen zullen worden, zal Bone daarvan mede profiteeren door den export van voedingsmiddelen daarheen.

Kan het Gouvernement in bestaande toestanden veel verbetering brengen, bij de oude inheemsche cultures, speciaal van den rijstbouw, mag het betwijfeld worden of die inmenging wel steeds het gewenschte resultaat zal opleveren. Veeleer lijkt het gewenscht, die bemoeienis zich niet verder te doen uitstrekken dan tot het geven van raad, het aanmoedigen der cultures, zonder zich nochtans met de finesses in te laten.

De mais en klappercultuur heeft zich door den uitvoer bijzonder uitgebreid. Ziekten en plagen ¹⁾ onder het gewas komen weinig voor. Eertijds was de schade door wilde varkens aangericht niet onbeduidend; sinds er aanhoudend klopjachten plaats hadden, waarbij in zes jaren tijd (1914 t/m '19) in de onderafdeeling Bone $\pm$ 32.000 dieren gedood werden, is daarin veel verandering gebracht.

In het landschap worden slechts drie landbouwconcessies ²⁾ aange troffen, waarvan één in exploitatie. Verhuur van gronden aan Europeanen en Vreemde Oosterlingen heeft niet plaats.

De koffiecultuur, die een driekwart eeuw geleden een hooge vlucht heeft gekend, is tengevolge van het drukkende monopoliestelsel der vorsten en door ziekte vrijwel teniet gegaan; hier en daar worden in het gebergte ³⁾ de restanten nog terug gevonden. Door het invoeren van de robusta variëteit, het aanleggen van demonstratie-tuintjes, hoopte het bestuur meer leven in deze cultuur te brengen.

De katoenaanplant moet vroeger ook belangrijk zijn geweest; thans is daar niets meer van terug te vinden.

Naast den landbouw vormt de veeteelt het hoofdmiddel van bestaan. Ze omvat nagenoeg uitsluitend paarden en buffels, waarvan het aantal $\pm$ 18.000 en 40.000 bedraagt. Zooals bekend waren de Makassaarsche en in een adem genoemde Bonesche paarden ⁴⁾ vroeger zeer gezocht. Als gevolg van de hooge prijzen, die buiten Bone werden betaald, werd het beste uitgevoerd, waardoor het ras hard achteruit ging en bij onze komst paarden van 1,24 M. en hooger uitzonderingen waren.

¹⁾ Een ernstige pisangziekte heerschte in 1910; voor de bestrijding zond het Gouvernement een deskundige naar Bone; de klapperziekte, die op Boeton in 1919 zoo hevig heerschte, werd in Bone nauwelijks waargenomen.

²⁾ Met een totale uitgestrektheid van $\pm$ 3600 H.A. — Goede gronden van groot oppervlakte zijn voor landbouwconcessies niet meer beschikbaar.

³⁾ Vnl. in Z. Bone te Bontariboe en Tjani, in de onderafd. Bone een weinig in Pasempe en Neengo Verhandeling Encyclopaedisch Bureau No. 1, 15 Nov. 1912, 3e jaarg. der Korte berichten voor Landbouw, Nijverheid en Handel.

⁴⁾ De uitvoer van Celebes naar Java, enz. geschiedde steeds van uit Makassar; vandaar dat ze gewoonlijk als Makassaarsche paarden werden aangeduid, hoewel een deel uit Bone kwam. Het Gouvernement kocht er zijn legerpaarden, waartoe een commissie van tijd tot tijd Bone bezocht.

Ten einde verbetering in den paardenstapel te brengen en maatregelen te beramen tegen de stoppelveldziekte der karbouwen,¹⁾ besloot het Gouvernement in Augustus 1919 een veearts te Watampone te plaatsen. In castratie der inferieure paarden, het organiseeren van harddraverijen, het uitloven van premies, enz. werden de middelen gezocht voor de verbetering van het ras.²⁾ Uitvoer van paarden en karbouwen heeft geregeld plaats. De prijzen zijn, vergeleken met die van vóór 1905 ongeveer verdrievoudigd en bedragen nu gemiddeld voor een paard (hengst) f 75.— en voor een karbouw f 45.—.

Uit een economisch oogpunt beschouwd, hebben de bosschen weinig waarde. De rooibouw heeft in het dichtbevolkte land de wouden in de vlakke nagenoeg geheel doen verdwijnen; in het gebergte is de uitgestrektheid ook al niet groot. Vrees voor houtschaarschte bracht de vorsten ertoe bepaalde bosschen met goede houtsoorten te reserveeren (ongko). Deze uitstekende maatregel bleef tot heden gehandhaafd. Op het kappen van deugdzaam hout ook buiten deze domeingronden werden beperkende bepalingen in het leven geroepen, terwijl in het belang van den regenval er naar gestreefd wordt de bosschen op bergtoppen te behouden. De houtnood in de kustvlakte is zoo groot, dat van buiten het landschap (van den overwal Mingkoka, enz.) hout moet worden ingevoerd.

De nijverheid³⁾ is als huisvlijt goed ontwikkeld, doch is voor den uitvoer van geen belang. Ze wordt hoofdzakelijk door vrouwen (behalve dan de smeedkunst) uitgeoefend en bepaalt zich tot aanmaak van artikelen voor inlandsch gebruik; alleen sarongs maken hierop een uitzondering; de uitvoer bedroeg in 1916 70 mille.

De vischvangst, zoowel op de meren van N. Bone als langs de kust van de Golf van Bone levert aan velen een goed bestaan, doch voldoet niet in de toenemende behoefte, zoodat invoer van gedroogde en gezouten visch vnl. van Boeton noodig is. In tegenstelling met vroeger is de vischvangst thans geheel vrij en heeft zich mede door de groote vraag flink uitgebreid. Vischvijvers, welke langs de kust voorkwamen, zijn door de afschaffing van de slavernij en het pandelingschap geheel in verval geraakt.

Handel en scheepvaart zijn goed ontwikkeld.

¹⁾ Septichaemia hoemorrhagica epizoötica, waaraan in 5 jaren tijds (1915 t/m '19) niet minder dan 4145 dieren in de onderafd. Bone stierven.

²⁾ P. Zijp, verbetering en aanmoediging der paardenfokkerij in Bone, Ned. Ind. Bladen voor Diergeneeskunde en Dierenteelt, XXXII, afl. 1, (1920). Tot 1920 werden van de $\pm$ 6000 hengsten in de onderafd. Bone 2007 inferieure dieren gecastreerd.

³⁾ Weefkunst, vlecht- en aardewerk, ijzer-, zilver- en goudsmeedkunst.

Zooals bekend, waren de Makassaren en Boegineezen vóór de komst der Europeanen in den archipel de vrachtvaarders bij uitnemendheid. Behalve rijst en vee leverde het land zelf weinig voor den handel op. Met hun prauwen bezochten zij de Molukker, kochten specerijen en sandelhout en dreven een levendigen handel op Java, Sumatra en Malakka. Dat er een drukke transitohandel in de 14e en 15e eeuw heeft bestaan, blijkt uit een wetboek voor zeevarenden.¹⁾ Met de komst der Eur. ontstond de strijd om de heerschappij der zeeën; later volgde de concurrentie met de stoomvaart. Toch kan op het oogenblik nog van een belangrijke scheepvaart gesproken worden en telt Bone $\pm$ 250 zeeprauwen. Ze onderhouden niet alleen de verbinding met de plaatsen in de Golf van Bone, maar ook met Soemba, Bali, Java, enz.

De handel is na 1905 zeer vooruit gegaan. De binnenlandsche handel concentreert zich op de onderling door goede wegen verbonden, passers, waar de stapelproducten voor den uitvoer²⁾ worden samengebracht. De in- en uitvoer over zee via Badjoë en Palima³⁾ bedragen jaarlijks $\pm$ 2 en $1\frac{3}{4}$ miljoen gulden.

Als betaalmiddel werd tot 1921 — het jaar der muntzuivering op Celebes — naast den rijksdaalder en den gulden uitsluitend gebruik gemaakt van oude duiten, waarvan het inwisselen tegen zilver steeds met agioberekening gepaard ging.

Mag ik ten slotte nog een enkel woord wijden aan de zeden en gebruiken,⁴⁾ die door onze komst in vele opzichten zijn gewijzigd; natuurlijk het meest in de centra van verkeer.

Van de vele landschappen op Celebes staat Bone bekend om zijn goede vormen en manieren. De voorschriften van de meergenoemde oude Boeg. kroniek, de Latowa, omschrijven de etikette van het land tot in bijzonderheden. Vooral gold dit voor den adel en de vormen door den mindere tegenover zijn meerdere in acht te nemen. De afschaffing van de slavernij en het pandelingschap was een eerste stap in de richting, die afbreuk deed aan de groote afscheiding van adel en niet-adel. De grootere vrijheid van handelen, het niet streng gebonden zijn aan de oude etikette, de meerdere rechten, die den kleinen man gewerd na onze komst in deze streken, werkten ertoe

¹⁾ F. W. Stapel, het Bongaais verdrag, proefschrift, Leiden 1922, I. P. A. Leupe, Tijdschr. v. Ned.-Indië, 1849, I, 305 e. v.; de Jonge Opkomst enz., II, 119. Vgl. Dr. B. F. Matthes, verhandeling over de Wadjoreezen met hun handels- en scheepswetboek, 1869.

²⁾ Mais, copra, buffelhuiden, rijst, tabak, arensuiker, widjen, enz.

³⁾ Af- en aanvoer voor deze landschappen heeft van Palima langs de Tjenrana-Walanaë rivier plaats.

⁴⁾ Dr. B. F. Matthes, over de *ádá's* of gewoonten der Makassaren en Boegineezen, Verh. Akad. v. Wet., afd. lett., 3e reeks, II, 1885.

mee, dat de laagste stand zich meer en meer ontwikkelde ten koste van den adel, die in den strijd om het bestaan over geen groote voorrechten meer beschikkende, de handen zelf moest uitslaan. Bij de ontwikkeling van die andere maatschappelijke verhoudingen is het wel opmerkenswaard, hoe eeuwenoude tradities in korten tijd verdwijnen, zoodra het eigen belang (van den kleinen man) door dwang (van den adel) niet meer aan banden wordt gelegd. Dit speelt zich af in enkele kampongs, waar de hoofden, hetzij uit geringe bemoeizucht, hetzij omdat ze niet zelf van adel zijn, het toelaten, dat velen van geringen kom-af in huizenbouw, kleederdracht en gewoonten den hoogsten stand navolgen en zich het adellijk praedicaat van „daeng” aanmatigen.

Met het ontstaan van vele tokotjes, de invoer van allerhande katoentjes, stoffen en artikelen, het meerdere verkeer en eentoenamen van de volkswelvaart vermeerderden de behoeften, niet het minst op het gebied van kleding. Liepen de Bonieren en Makassaren zelfs bij feesten in bloot bovenlijf,¹⁾ waardoor in de 2e helft der 19e eeuw de aardigheid werd verteld, „dat de vorst van Goa de meeste westersche beschaving had opgedaan door zijn benoeming tot ridder in den Ned. Leeuw, omdat hij die orde niet aan zijn huid kon vastspelden, en dus genoodzaakt was bij plechtige gelegenheden een baadje te dragen”,²⁾ thans zal men bij samenkomsten niet alleen het dragen van een jasje regel vinden, doch tevens opmerken, dat de Bonier er prijs op stelt goed gekleed voor den dag te komen.

Voor al bij het jongere vrouwelijke geslacht neemt de zin naar meer verzorgde verschijning gedurig toe, hetgeen blijkt uit het afnemen van sirihgebruik, het dragen van sieraden en mooie kleeven ook na het huwelijk, en in minder mate het gebruik van gebloemde katoentjes inplaats van het effen rood of donkerblauw. Met het goede kwam helaas ook veel kwaad, vnl. op zedelijk gebied het landschap binnen.

Over het algemeen vond al het nieuwe goed aftrek. Oppervlakkig beschouwd, was in de eerste jaren geen zweem van wantrouwen daartegen te bekennen. Nochtans was een klein voorval, het afkeurend oordeel van een gezaghebbend persoon voldoende om een geheele ommekeer teweeg te brengen. Zoo gebeurde het in 1913, dat het gebruik van fietsen ingang vond; de animo was groot, tot plotseling een onderdistrictshoofd beweerde door het fietsen de liefde voor het vrouwelijk geslacht te hebben verloren en was het ermee gedaan. Langzamerhand kwam de liefhebberij weer en nu, eenige jaren later

¹⁾ Bij huwelijksfeesten wordt de oude kleederdracht nog geheel gevolgd.

²⁾ P. J. Kooreman, de feitelijke toestand enz., De Ind. Gids, 5e jaargang, (1883), 488.

rijdt men op en in allerlei moderne voertuigen, alsof er nooit een andere tijd is geweest.¹⁾

En hiermee ben ik aan het slot van mijn voordracht gekomen. Naar vermogen schetste ik in het kort de oude en nieuwe toestanden in het voormalige vorstendom Bone.

Moge daaruit zijn gebleken, dat de onbaatzuchtige regeeringspolitiek het land zeer ten goede is gekomen, zóó, dat 18 jaar van ons bestuur meer ontwikkeling en welvaart bracht dan eeuwen onder eigen bestuur.²⁾ Het opmerkelijk verschil valt ieder bezoeker dezer streken op en doet het ook bij de bevolking zelf, zoolang de ontevreden geest, die door velen elders rondgezaaid wordt, haar bespaard blijft.

¹⁾ Eenige hoofden en gegoeden hebben auto's of motorfietsen, andere weer bendies of fietsen; er zijn eenige autoverhuurders; in totaal bedraagt het aantal auto's $\pm$ 25. Vóór 1905 werden geen voertuigen in Bone aangetroffen.

²⁾ Zeer terecht luidt een der stellingen, waarop F. W. Stapel in 1922 te Leiden promoveerde: „Meer dan elders was op Zuid-Celebes de invoering van het Nederlandsch bestuur na 1905 als een weldaad voor de bevolking te beschouwen”. Afgedrukt in zijn proefschrift „het Bongaais verdrag”.